

Dragan Aleksić, *Privreda Srbije u Drugom svetkom ratu*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2002, str. 378

Naša istoriografija, nedovoljno posvećena istraživanjima privredne istorije, pojavom knjige kolege Aleksića upotpunjena je novim znanjima o značaju privredne delatnosti tokom rata na našim prostorima, tj. novim znanjima o temi kojoj do sada (svesno ili nesvesno?) nije posvećivana dovoljna pažnja u postojećim sintetičkim pregledima istorije Jugoslavije i Srbije u Drugom svetskom ratu. Tokom istraživanja, autor se uhvatio u koštac sa brojnim problemima od hronološkog i teritorijalnog omeđivanja teme do nekompletnosti izvorne građe rasute po arhivima, muzejima i institutima u zemlji i inostranstvu, kao i sa nepostojanjem zvanične državne statistike tokom perioda okupacije Srbije. To ipak nije omelo autora da knjigu dobro utemelji na postojećim izvorima i u potpunosti ispuni postavljeni cilj da se „faktografskom analizom privrede Srbije sagleda njena struktura i funkcionisanje u uslovima okupacije i da se potom vrednuje kao jedan od najbitnijih činilaca u širem kontekstu istorijskih zbivanja” (str.10).

Celokupan tekst je strukturisan tako da pored predgovora, u kome se upoznajemo sa metodološkim rešenjima, izvorima i postojećom literaturom i periodikom koja je korišćena, sadrži šest poglavlja. Prve dve glave koje predstavljaju uvodni deo hronološki pokrivaju predratni period, što je sasvim razumljivo i potrebno, budući na veliki uticaj tadašnjih

zbivanja na privrednom, političkom i vojnom polju na kasniji, ratni period i čine organsku celinu sa narednim poglavljima u kojima se razmatraju i analiziraju osnovni tematski problemi.

Prva glava *Osnovne karakteristike privrede Kraljevine Jugoslavije pred Drugi svetski rat* (str.19-63), predstavlja uspešnu rekonstrukciju privredne strukture zemlje u periodu između dva svetska rata. Pre svega, jasno je naglašen izraziti agrarni karakter zemlje i značaj poljoprivredne proizvodnje za jugoslovensku privredu uopšte. Data je i detaljna struktura jugoslovenske poljoprivredne proizvodnje, počev od zemljoradnje i stočarstva, do proizvodnje industrijskih biljaka. Kao naročito značajna, izdvojena je i posebno prikazana struktura rudarske proizvodnje, sa podacima o rudama metala i nemetala koje su eksploatisane u Jugoslaviji, geografskoj rasprostranjenosti ležišta, količini izvadene i prerađene rude, kretanju proizvodnje tokom nekoliko poslednjih mirnodopskih godina, razvoju topioničkih kapaciteta... Na kraju je dat pregled kapaciteta i struktura jugoslovenske industrije pred Drugi svetski rat. Konstatuje se da industrija i pored očiglednih povoljnih preduslova za razvoj, nije postigla odlučujući napredak, pre svega zbog nedostatka slobodnog kapitala koji bi bio uloženi u podizanje novih fabričkih postrojenja. U takvoj jugoslovenskoj industriji dominirale su

grane poput tekstilne, prehrambene i metalne s tim da su čak i one, relativno razvijene, bile nekompletne.

U drugoj glavi *Rat i privreda* (str.65-109), razmotreno je veoma značajno pitanje važnosti privrede tokom ratnih sukoba i uslovljenosti vođenja rata obezbeđivanjem brojnih privrednih predulova. Autor iznosi veoma rano uočeno iskustvo Nemačke iz Prvog svetskog rata koja je kapitulirala jer nije raspolagala sirovinama za svoju ratnu industriju i ishranu stanovništva. To je, u međuratnom periodu, u prvi plan izbacilo značaj strategijskih sirovina poput gvožđa i čelika, drugih metala i nemetala, uglja, tekstilnih sirovina, nafte i naravno hrane neophodne i vojsci i civilnom stanovništvu. Poučena pomenutim iskustvom, Nemačka je tokom svojih višegodišnjih ratnih priprema, nastojala da izbegne ponavljanje slične situacije pre svega detaljnim planiranjem svojih potreba i kreiranjem specifičnog autarhičnog privrednog sistema koji bi se na uvoz sirovina iz drugih zemalja oslanjao u što manjoj meri. U tom cilju, stvoren je i složeni administrativni aparat koji je sprovodio brojne mere vrhovnih vlasti. Prva iskustva u ovom smislu, Nemačka je imala odmah po izbijanju Drugog svetskog rata, tj. sa uspostavljanjem ekonomske blokade od strane Velike Britanije i Francuske. Dobar deo ovog poglavlja posvećen je međunarodnom privrednom položaju Jugoslavije pred Drugi svetski rat i njenim problemima izazvanim poremećajima na svetskom tržištu usled ratnih prilika. Naročito je bio težak problem uvoza i spoljnotrgovinske razmene u uslovima kada je na svetskom tržištu posto-

jala povećana tražnja za industrijskim artiklima koji su bili neophodni i jugoslovenskoj privredi, visokozavisnoj od uvoza mašina i repromaterijala. Istaknut je i značaj jugoslovensko-nemačkih privrednih odnosa u periodu nakon zaključenja trgovinskog ugovora 1941. godine koji je, uvođenjem kliringa sa jedne strane olakšao jugoslovenski izvoz ali je sa druge strane doveo do velike zavisnosti jugoslovenske privrede od Nemačke koja je nastojala da našu privredu prilagodi i podredi svojim potrebama.

U trećoj glavi *Podela Jugoslavije i nemačka privredna politika u Srbiji* (str. 111-159), tumači se vojno-organizaciona struktura nemačkih okupacionih snaga u Srbiji kada je u pitanju upravljanje privrednim resursima i industrijskim objektima. Već tokom Aprilskog rata bilo je evidentno koliko privredni interesi igraju važnu ulogu u nemačkoj okupacionoj politici i koliko Nemačka nastoji da umani posledice razbijanja jedinstvenog privrednog prostora Jugoslavije. Tokom priprema za rat označeni su objekti koje je trebalo poštediti od razaranja i formirane specijalne vojne formacije koje su trebale da zauzmu objekte od vitalnog vojnoprivrednog značaja za Nemačku kao što su Borski rudnik, plovni put Dunavom kroz Đerdap i Vojno-tehnički zavod u Kragujevcu. Interesi nemačke ratne privrede igrali su odlučujuću ulogu i na Bečkoj konferenciji na kojoj je došlo do podele ekonomskih sfera sila Osovine na teritoriji okupirane Jugoslavije. U nastavku teksta, autor daje detaljnu skicu organizacije nemačke okupacione uprave u Srbiji sa posebnim osvrtom na for-

miranje i delatnost ustanova nemačke privredne uprave kao što su Vojno-privredni štab Jugoistoka i Štab Generalnog poverenika za privredu u Srbiji ali i privrednih organa Nedićeve kvislinške vlade.

Četvrta glava *Srpska privreda na dezintegrisanom jugoslovenskom ekonomskom prostoru* (str. 161-216), slika je okupirane Srbije i promena u privređivanju koje joj je donela okupacija. Autor je znatnu pažnju posvetio definisanju prostora Srbije pod okupacijom kao i utvrđivanju približne površine i broja stanovnika. Zatim sledi pregled stanja srpske privrede nakon nasilnog razbijanja dotadašnjeg jedinstvenog privrednog sistema Jugoslavije i opis stanja, strukture i kapaciteta u poljoprivredi, šumarstvu, rudarstvu i industriji. Razmotrena su i pitanja privredne politike okupatora koja se u prvoj godini okupacije svodila na to da se „grubim, neekonomskim metodama obezbedi eksploatacija privrednih kapaciteta i sirovinskih resursa prema potrebama Rajha” (str. 194). Posebno je istaknut nemački interes za eksploataciju postojećih postrojenja vojne industrije u Srbiji od kojih su najinteresantnija bila postrojenja vazduhoplovne industrije koja su bila i najmodernija, podignuta pred rat. Eksploatacije, međutim, nije bio pošteđen ni civilni sektor kao ni domaća saobraćajna infrastruktura, naročito železnička. Na kraju poglavlja je i osvrtno na ulogu i mesto Narodne banke Srbije kao još jednog od instrumenata nemačke privredne politike.

U petoj glavi *Uključivanje srpske privrede u nemačku ratnu privredu* (str. 217-276), razmotrene su posledice ustan-

ka 1941. godine na funkcionisanje privrede kao i slične posledice koje je imao neuspeh nemačkog munjevitog rata i njegovo pretvaranje u dugotrajan i iscrpljujući sukob. Prikazane su najveće diverzantske akcije ustanika usmerene na saobraćajne objekte i rudnike koji su za posledicu imali ometanje proizvodnje i neispunjavanje zacrtanih proizvodnih ciljeva. Sa druge strane, to je izazvalo i energičnije nemačke mere zaštite privrednih objekata. U nastavku teksta, autor se bavi promenama u vojnoupravnom sistemu u Srbiji izazvanim kako navedenim razlozima tako i promenama koje su nastale pod uticajem nekih političkih zbivanja u samoj Nemačkoj (problematični odnosi SS, policije i vojske). Sa produžetkom rata povećavale su se i potrebe nemačkih okupacionih vlasti za hranom što je rezultiralo osnivanjem Saveeta za plansku poljoprivrednu proizvodnju pri Ministarstvu poljoprivrede i ishrane i prelaskom na mere obaveznog otkupa.

Šesta glava *Srpska privreda između oporavka i eksploatacije* (str. 277-329), posvećena je razmatranju važnih pitanja poput eksploatacije rudnog bogatstva, stanja spoljne trgovine Srbije i problema radne snage koji su bili veoma izraženi tokom rata. Nemačka okupaciona uprava u Srbiji bila je zainteresovana za povećanje proizvodnje uglja kao pogonskog goriva za industriju i saobraćaj i činila je napore u tom pravcu iako je bila ometana u tome, naročito nakon izbijanja oružanog ustanka. I pored tih mera, Srbija je patila od nedostatka uglja koji je uvožen iz susednih zemalja i iz Nemačke. Rudnici obojenih metala i nemetala poput

bakra, antimona, molibdena i sl. bili su još interesantniji Nemcima koji su ih stavili pod direktnu kontrolu za razliku od rudnika uglja koji su bili u nadležnosti srpske uprave. Spoljna trgovina bila je pod potpunom kontrolom vlasti a njena struktura ostala je uglavnom ista kao i pre rata dok je najznačajniji trgovinski partner bila Nemačka. Na kraju poglavlja razmotreni su problemi izazvani nedostatkom kvalifikovane radne snage usled odvođenja ratnih zarobljenika u Nemačku kao i usled vrbovanja radne snage iz Srbije za rad u nemačkim fabrikama. Ovaj problem delimično je prevaziđen angažovanjem izbeglica i preseljenika kao radne snage.

Na kraju teksta nalaze se brojni prilozi, veoma korisni grafikoni koji prikazuju kretanje uvoza i izvoza Srbije, novčani opticaj, rudarsku proizvodnju, proizvodnju žitarica, kretanje cena i sl. u razmatranom periodu. Knjiga sadrži i prevod zaključka na engleski i nemački jezik kao i iscrpan popis korišćenih izvora i literature kao i registar ličnih imena.

Knjiga *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu*, kolege Dragana Aleksića, uspela je rekonstrukcija strukture, stanja i delatnosti srpske privrede u pomenutom periodu kao i mesta koje je ona imala u komplikovanom privrednom sistemu koji je Nemačka stvorila da bi zadovoljio njene potrebe kada su u pitanju strateške sirovine, hrana, radna snaga i sve

drugo što je imalo uticaja na efikasnost nemačke ratne mašinerije. Ona pruža temeljna znanja o privrednom životu na okupiranom području Srbije ali i otkriva i rasvetljava motive kojima su se Nemci rukovodili prilikom donošenja mnogih vojnih i političkih odluka a koji su skopčani sa privrednim interesima koji su postojali u Srbiji kao zemlji kojoj je Nemačka namenila ulogu „dopuskog privrednog prostora” Rajha. Mnoge od tih motiva autor prepoznaje i u predratnoj politici Nemačke prema Kraljevini Jugoslaviji. Upravo to otkrivanje i dokazivanje bliske veze između interesa nemačke privrede, u prvom redu ratne i poteza koje su nemačke okupacione vlasti povlačile tokom rata predstavlja originalan doprinos znanjima koja je naša istoriografija do sada imala o ovom problemu. Knjiga *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu* ubuduće će biti nezaobilazni priručnik svima koji se bave privrednom istorijom Jugoslavije i Srbije, pored ostalog i zato što omogućava da se neka poznata istorijska dešavanja sagledaju sa drugog stanovišta i tako dobiju dimenziju koja im je nedostajala da bi se razumela u potpunosti.

Vladimir CVETKOVIĆ